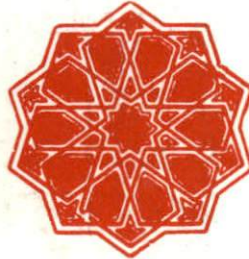

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVII

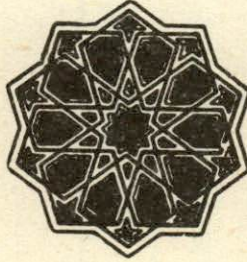

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVII

*Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına
aittir.*

ISSN 1301-0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1997

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Prof. Dr. Hüseyin ATAY <i>Nefis</i>	1
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Hollanda Yüksek İslam Okulu</i>	59
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Debatte Über Islamische Pädagogik In Den 20. Jahrhundert</i>	67
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Müslümanların İslami Eğitiminde Gerekli Değişmeler</i>	73
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Notwendige Veränderungen Der Islamischen Erziehung In West-Europa Und In Den Islamischen Landern</i>	79
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Değişim ve İslam</i>	87
Prof. J. DANIELOU (Çev. Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK) <i>Kilisede Misyoner Düşüncesi</i>	101
Prof. Dr. Nesimi YAZICI <i>Karesi Gazetesi Penceresinden Balıkesir'de Dini Hayat Üzerine Bazı Gözlemler (1916-1917)</i>	105
Prof. Dr. Hamid ALGAR (Çev. Doç. Dr. Ethem CEBECİOĞLU) <i>Volga-Ural Bölgesinin Son Büyük Nakşibendî Şeyhi=Şeyh Zeynullah Rasulev</i>	131
Doç. Dr. Mustafa ERDEM <i>İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma</i>	151
Doç. Dr. İrfan AYZAN <i>Emeviler Döneminde Mevali ve Zımmilerin İdaredeki Rolü</i>	175
Doç. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL <i>Haneî Usulcülere Göre Hz. Peygamberin Fiilleri</i>	191
Doç. Dr. İbrahim SARIÇAM <i>Küme't b. Zeyd el-Esedî ve Hâşimiyât'ı II</i>	201
Doç. Dr. İdris ŞENGÜL <i>Kur'an Üzerine</i>	233

Prof. Dr. Muhammed Abdullah DRAZ (Çev. Doç. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU)	
<i>"Kur'ân-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifi"ne Edebi Eleştiri</i>	245
Yrd. Doç. Dr. Ruhi KALENDER	
<i>Musiki ve İnsan</i>	263
Dr. Niyazi AKYÜZ	
<i>Dinin Nesnelleşmesi</i>	273
Michael COOK (Çev. Dr. Sönmez KUTLU)	
<i>İslam'da Aktivism ve Quietizm: İlk Mürcienin Durumu</i>	305
Dr. Sönmez KUTLU	
<i>İlk Mürciî Metinler ve Kitâbü'l-İrca</i>	317
Dr. Baki ADAM	
<i>Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslam'a Bakışı</i>	333
Dr. Öznur ÖZDOĞAN	
<i>Kendini Gerçekleştirme Açısından İnsan-Din İlişkisi</i>	359
Dr. Gülay CEZAYİRLİ	
<i>Dinî Grup ve Toplumsal Grup</i>	365
Dr. Bayram AKDOĞAN	
<i>Çağdaş Musikînaslardan Tunus'lu Büyük Bestekâr ve Müzisyen Dr. Salih el-Mehdî'nin Hayatı, Eserleri ve Musiki Anlayışı</i>	377
Dr. Mustafa AŞKAR	
<i>Osmanlı Devletinde Alim-Mutasavvıf Protipi Olarak; Şeyhülislam Molla Fenarî ve Tasavvuf Anlayışı</i>	385
Dr. Mustafa AŞKAR	
<i>Ebu Abdurrahman Sülemî'nin Zikru'n-Misveti'l-Müteabbidâti's-Sufiyyât Adlı Eseri ve Tasavvuf Tarihinde Kadın Sufilerin Yeri</i>	403
Dr. Recai DOĞAN	
<i>Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili</i>	407
Ar. Gör. Bilal KEMİKLİ	
<i>Türk Tasavvuf Edebiyatında Risale-i Devran ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Devran ve Semâ'a İlişkin Görüşleri</i>	443
Dr. Seyfettin ERŞAHİN	
<i>İslam Tarihçiliği Üzerine (Kitap Tanıtımı)</i>	461

KUR'ÂN ÜZERİNE

*Doç. Dr. İdris ŞENGÜL**

Akıl ve şuur sahibi bir varlık olarak âlem içinde mümtaz bir konuma sahip olan insan, varoluşundan bu yana akıl ve şuurunun zaruri bir gereği olarak hem kendisini hem etrafını, hem de bütün varlık aleminin sahibi olan yüce Kudreti anlamaya çalışmıştır. Varlık âlemi ve onun yaratanaıyla ilgili sırları çözmeye yönelik tefekkür, tahkik ve gayretlerinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir.

İnsanoğlu tarihi süreç içindeki çabaları sonucu işaret edilen konularda salt akıl ve insanî bilgisiyle bazı gerçekleri yakalayabilmişse de yeterli, tatminkâr bilgiye ulaşamamıştır. Çünkü insan âlem içindeki konumu itibarıyla üstün bir değere sahip olsa da, aynı zamanda yaratılan bir varlık olması hasebiyle akı, bilgisi v.s. duyguları sınırlı olan bir varlıktır. Binaenaleyh insanoğlu, varlığın ve varlık sahibinin; beşeri yeteneklerini aşan boyutlardaki sırlarını anlamak, maddî alemi aşıp metafizik sahaya taşan boyutlardaki görev ve sorumluluklarını idrak etmek için şüphesiz her yönüyle kusursuz, mükemmel ve hikmetle yaratılmış varlığın gerçek sahibinin herşeyi ihata eden ilmine muhtaçtır.

Muhakkak ki, insanı yaratan ve onun zaaf ve eksikliklerini en iyi bilen yüce Allah (c.c) bu âlemden onu başıboş, kendi halinde bırakmamıştır. İlk insan Âdem (a.s)'dan başlayarak ahırzaman ümmetine kadar her devirde merak edilen ve gerekli olan konularda insanlığa ışık tutan, onu aydınlatıp her konuda kendisini doğruya yönlendiren ilâhî bilgiyi, ilâhî vahyi insanlık içinde mümtaz şahsiyetler olan peygamberler aracılığıyla göndermiştir. Şüphesiz yüce Allah ilâhî vahyin en sonuncusunu ve en mükemmelini de, insanlığın fikir ve anlayışta, medeniyette genel olarak ortak bir seviyeye, evrensel boyuta ulaştığı bir dönemde, peygamberler silsilesinin son halkasını teşkil eden yüce peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) vasıtasıyla ahırzaman ümmetine öncekileri tasdik edip tamamlayan Kur'ân-ı Kêrim olarak indirmiştir.

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Bütün devirlerde insanlığın ancak Allah katından gönderilecek hidayetle, ilâhî vahiy ile doğruyu bulabileceği, haktan sapmayacağı ve her iki dünyada da mahzun olmayıp, mutluluğa kavuşabileceği gerçeği de en son ilâhî mesaj Kur'ân-ı Kerîm'de önemle vurgulanmıştır.¹

İşte sözkonusu zaviyeden bakıldığı zaman Kur'ân-ı Kerîm; insanlığı her türlü fikir karanlıklarından, yanlışlıklardan kurtarıp, nûra, aydınlık yoluna çıkararak en son ilâhî kitaptır². Her gün hızla gelişmekte olan ilmî ilerlemelerin biraz daha O'nun mu'cize ve eşsiz olma özelliğini aydınlatan, mu'cizeliği mübelliği olan O yüce peygamberin vefatından sonra da devam eden ve sonuna kadar da devam edecek olan en son ilâhî bir beyandır. İnsanlığın her iki dünya saadetini temin etmeyi hedefleyen ilâhî bir rehberdir. Alemlerin Rabbi tarafından varlıklar içerisinde seçilerek halife kılınan, bu şerefli konumu sebebiyle Allah adına yeryüzünün imarıyla görevlendirilen beşere, yüce Allah'ın kendisini muhatap olarak kabul ettiği insanoğluna, arzularını emir ve yasaklarını bildiren ilâhî bir ferman ve O'nun bir konuşmasıdır.

Yine Kur'ân-i Kerîm bizzat O'nu gönderen Allah Te'âlâ'nın beyanlarına göre doğruluğunda asla şüphe olmayan,³ sözce O'ndan daha doğru kimsenin bulunmadığı⁴ Allah katından, Uluhiyet semasından âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye⁵ insanlığın anlayış seviyesine uygun, ancak ulûhiyete de yakışır bir üslup ve ifade ile nüzûl eden en son ilâhî mesajdır. İns ve cinnin indirilişinden bu yana benzerini getiremediği ve getiremeyeceği⁶, herhangi bir eğriliği olmayan,⁷ insanlığa eziyet ve kaldıramıyacakları bir teklif olsun diye değil de, tüm insanlığa hidayet yolunu gösterip açıklamak⁸, mü'minler ve Allah'tan korkanlar için ise bizzat hidayete, felaha ulaştıran bir öğüt olsun maksadıyla yeri ve yüce gökleri yaratanın katından indirilen⁹; inananlar için şifa ve rahmet olan¹⁰ ve daha birçok üstün vasıflarla nitelenmiş, Arapça olarak inen¹¹ eşsiz, her hususta insanlığa ışık tutabilecek prensipler, kanun ve değerler mecmuasıdır.

1. 2. bakara: 38; 7. A'râf:35-36; 20. Tâhâ:123.
2. 5. Maide: 15; 14. İbrâhim: 1, 5; 57. Hadîd: 9; 64. Teğabun: 8; 65. Talak:11.
3. 2. Bakara:2.
4. 4. Nisa: 87, 122.
5. 38. Sâd: 29.
6. 2. Bakara: 23-24; 17. İsrâ:28.
7. 39. Zümer: 28.
8. 2. Bakara: 185; 3. Al-i İmran: 138; 20. Tâhâ; 2. 2. Bakara: 297; 5. Maide: 46; 7. A'râf: 203; 20. Tâhâ: 3-4.
10. 17. İsrâ 82; 10. Yûnus:57.
11. 10. Yûnus: 2;20. Tâhâ: 113; 39. Zümer: 28; 41. Fussilet: 3; 42. Şûra: 7;43. Zuhrûf:3.

O Kur'ân ki, fetret ve cehalet bulutlarının ilâhî Nûru perdelediği bir dönemde inancın korkunç erozyona uğradığı, insanın ilâhî vahiy ile zaman zaman parlatılıp, aydınlığa çıkarılan fitrata, fitratın gereği olan Tevhid'e yabancılaştığı, ahlâkî çöküntünün, fert ve toplum seviyesinde buhranların son haddine ulaştığı bir ortamda¹² gelerek insanlığın imdadına yetişmiş, çok kısa bir zamanda insanlığı inanç, düşünce, ahlak ve yaşayış yönünden mutlak aydınlığa çıkarıp, ona fazileti, adaleti, güzel ahlakı, müsamaha ve hürriyeti..., kısacası hakikî insanlığı tattırmıştır.

Gerçekten Ortaçağ'ın Kureyş Toplumu'nu şirk, zulüm, haksızlık, ah-laksızlık, sefahet ve sefaletin bunaltan ortamından çekerek, onları hakiki insanlık medeniyetinin kurucuları, üstatları ve yöneticileri konumuna çıkaran Kur'ân-ı Kerîm, 14 asırdır insanlığa ne olduğunu, nereden geldiğini, nereye gideceğini, bu dünyada ne maksatla yaşadığını, Kâinatın yaratıcısının kim olduğunu, varlığı ve ondaki olayları yaratıp idare edeni öğretmiş, işaret edilen konularla ilgili fitrî sorulara doğru, insanı tatmin eden cevaplar vermiştir.

Kur'ân sözkonusu fitrî sorulara doğru cevaplar verirken insana hitap ettiğinden Kur'ân'ın asıl konusu insandır demek mümkündür. Aynı şekilde Kur'ân insanın kurtuluş ve saadetine vesile olan şeylerle, hüsrân ve şekavatine sebep olacak hal ve davranışları tek tek açıklamaktadır.¹³ İnsanı gerçek kurtuluşa götüren ilâhî sistemi, "El-Menhecû's-Sahîh=Hak Yol"u ortaya koyup, insanlığı bu Hak Yol'a davet etmektedir.¹⁴

İşaret edilen gerçeklerden anlaşılıyor ki, Kur'ân farklı ruh özelliklerine sahip muhataplar üzerinde hayran bırakıcı tesir icra edebiliyorsa, bunun sebebi, O'nun insanların karşısına, duygu ve düşüncelerine uygun düşen, inanç ve hareketlerine cevap veren, kafalarını kurcalayan büyük meselelere tam bir çözüm getiren, kendine has bir cazibe ile çıkmış olmasıdır¹⁵.

12. Kur'ân-ı Kerim'in nüzûlünden önce Dünya'da ve Arap Yarımadasındaki insanlığın durumu hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. İbn-u Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeyyîye*, Dâr-u İhyai't-Türasi'l-'Arabiyye, Beyrut (Tarihşiz), I. 1-254; en-Nedvî, Ebu'l-Hasen, *Mâzâ Hasira'l-'Alemlü Bi'n hitâti'l-Müslimîn?* Mektebetü's-Sünne Kahire- 1990, s. 41-112; Çağatay, Prof. Dr. Neşet İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, A.Ü.İ.F. Y. 4. baskı, Ankara-1992, s. 2-175; Cerrahoğlu, Prof. Dr. İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV yay. Ankara-1983, s. 11-29; Koşyigit, Prof. Dr. Talat, Cerrahoğlu, Prof. Dr. İsmail, *Kur'n-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, 2. baskı, Ankara-1984; s. 12-17; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay. İstanbul-1986, s. 103-185; Hizmetli, Prof. Dr. Sabri, *Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar İslâm Tarihi*, Yeni Çizgi Yay. Ankara-1995, s. 50-96.
13. el-Mevdûdî, Ebu'l-A'la, *el-Mebadiu'l-Esasiyye Li Fehmi'l-Kur'ân*, Dârü'l-Kuveytiyye, I. baskı, Kuveyt-1978, s.20.
14. A.e. s. 21.
15. Draz, Abdullah, *Kur'ân'ın anlaşılmasına Doğru*, Çev: Akdemir, Yrd. Doç. Dr. Salih, Mim Yay. I. baskı, Ankara-1983, s. 73.

Kur'ân, muhataplara hayret uyandıran üslûbu ile Hak ve Hidayet'e davet ederken önem verdiği en mühim konu da Tevhid'tir. Çünkü Tevhid inancı hidayete götüren aksiyon kuvvettir. Zaten tarih boyunca insanların dalalet ve sapıklığa sürüklenmesi, zulmedip fesada düşmeleri Tevhid inancını kaybetmelerinden ileri gelmiştir¹⁶.

Kur'ân'ın Tevhid'ten sonra ikinci önemli konusu, Tevhid inancının tabîî bir neticesi, aynı zamanda Dünya ve Ahiret saadetinin başlıca vasıtası olan ibadet gelmektedir¹⁷. Bu iki temel konuları Ahiret, Nübüvvet, adalet gibi konular takip etmektedir.

Özetle ifade etmeye çalıştığımız mahiyeti ve ihtiva ettiği bütün konularıyla Kur'ân'ın asıl gayesi, beşeri hidayete davet edip fitratına uygun yolu göstermek, sınırlanmamış beşerî duygularını bir nizam altına alıp, Şeytan'ın telkinlerine karşı uyararak, yeryüzünde ortaya çıkması kuvvetle muhtemel; zulüm, haksızlık ve fitneyi bertaraf etmektir. Kur'ân, şüphesiz bu ulvî gayeye insanlığı götürebilecek gerçek potansiyele sahiptir.

Şüphesiz herşeyi hikmetle ve kusursuz bir şekilde yaratıp hikmetle idare eden yüce Allah, âlemdeki diğer varlıklar üzerinde tasarruf etme yetki, kabiliyet ve donanımdaki insanı, üstün meziyetler, imtiyazlar verilmiş, ikramlara, şerefe layık görülmüş beşeri; gayesiz emir ve talimatlarını bildirmeden başıboş bir vaziyette bırakmamıştır.¹⁸ Allah Te'âlâ insanogluna, yeryüzünde adaleti gerçekleştiresin diye her devirde peygamberleri, beraberlerinde de suhuf ve kitapları gönderdiği gibi¹⁹ en son ümmete de en doğru ve en adil bir yola irşad edip hidayet edecek, ilâhî Din'in tamamlandığı kitap olarak Hâtemu'l-Enbiya (s.a.v.) eliyle Kur'ân-ı Kerîm'i indirmiştir²⁰.

Kur'ân'la noktalanan bu ilâhî din İSLAMİYET o kadar mükemmel, kapsamlı ve evrensel mahiyettedir ki, o derece gerçekçi bir şekilde kâinatı ve onu yaratan yüce Kudret'i tarif eder ki; Kur'ân'ı ve Kur'ân'la ikmal edilen ilâhî dini dikkatle tahkik eden herkes bu yüce Kitâb'ın kâinatla beraber onu yapan zatı tanıtan, hitap ettiği insanın sorumluluğunu bütün teferruatıyla açıklayan ilâhî bir beyanname olduğunu anlamakta herhangi bir güçlük çekmez. Yine Kur'ân'daki derinliğe, yüceliğe ve ondaki hakaniyete vakıf olanlar ki, bu kitap, kâinatı yaratan ve idare edenin ilâhî kaleminden çıkmıştır. Kâinatı bu derece güzel kim tanzim etmişse bu Kitabı ve dinî de güzelce tanzim edip insanlığa vaz' (teşri') eden yine O'dur. Çünkü kâinatın ve onu yaratan Kudret'in mükemmelliği, bunları

16. Kutup, Muhammed, *Dirasât Kur'âniyye*, 3. baskı, Mısır-1982, s. 490-491; yine aynı konuda bkz. Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru, s. 76-84.

17. Koçyiğit-Cerrahoğlu, a.g.e. I. 3.

18. Bkz. 2. Bakara: 21;23. Mü'minûn: 115; 51. Zâriyât: 56; 75. Kıyame: 36.

19. Bkz. 57. Hadîd: 25; 87. A'lâ: 18-19.

20. 5. Maîde: 3; 17. İsrâ:9.

hakkıyla şuurulara tanıtacak, tarif edecek mükemmel bir kitabı da zaruri kılmıştır.

Bütün bu ve benzeri gerçekler neticesinde diyebiliriz ki; "Modern ilmin verileri ile çatışmayan ve sonsuza dek bu özelliğini devam ettirecek olan yegâne mukaddes kitap Kur'ân-ı Kerim'dir..."²¹

Kur'ân muhteva itibariyle mükemmel ve noksansız olduğu gibi, nazil olduğu dönemden günümüze kadar gelişi itibariyle de metni herhangi bir tahrif ve değişikliğe uğramamış, ilave veya noksanlık arız olmamış ilâhî bir kitaptır. "Çünkü bu açıdan Kur'ân tartışma götürmeyen tarihî bir güvenilirliğe sahiptir. Bu özelliğe sahip olması şüphesiz Kur'ân-ı Kerim'in, başlangıçta bizzat Hz. Peygamber'in (s.a.v.) emriyle yazıya geçirilmesi (Tedvin), sonra da her vesile ile okunması (Tilavet) ve nihayet Hz. Peygamber (s.a.v.) Refik-ı A'lâya intikal etmeden önce de Cebrâil (a.s.)'in huzurunda ezberden okuyarak (Hıfz) arza-i âhire* ile tasdik edilip perçinlenmiş olmasından ileri gelmektedir."²²

Ayrıca şu bir hakikattir ki, bizzat Allah te'âlâ Kur'ân'ı her türlü tahrif ve değiştirmekten koruyacağını taahhüt etmiştir.²³ Ancak Kur'ân'dan önce gönderilen semavî kitaplar, "...(Kendilerini Allah'a adanmış) Rabbaniler ve alimler de Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden O'nunla (Tevrat'la) hüküm verirlerdi..."²⁴ mealindeki ayetin de deliliyle Kur'ân'a benzer bir taahhülle -ilâhî hikmet ve takdirin de gereği olarak- korumayıp insanların korumasına bırakıldığından tarih boyunca tahrif edilmiş, ilave ve noksanlıklar arız olmuş, metin açısından Allah'ın (c.c.) indirdiği şekliyle maalesef muhafaza edilememiştir.²⁵ Hasılı bugün insan-

21. Akdemir, Dr. Salih, Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru, (Giriş.), s. X.

* Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından önce en son Ramazan ayında Cebrâil (a.s.)'a iki kere Kur'ân-ı Kerim'i baştan sonuna kadar okuması olayı.

22. Mehrân, Muhammed Beyyûmî, *Dîrasât Tarihîyye Mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Suud-i Arabistan-1980, I. 5, Ayrıca Kur'ân Tarihi ile ilgili geniş bilgi için bkz. es-Suyûtî, Celâlu'd-Dîn Abdurrahmân, *el-İtkân fî'Ulûmi'l-Kur'ân*, 4. baskı, Beyrut-1979, s. 65-100; Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru, Hamidullah, Prof. Dr. Muhammed, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, Çev: Tug, Prof. Dr. Salih, M.Ü. İ.F. V. Yay. İstanbul-1993; s. 41-92; Yıldırım, Doç. Dr. Suat, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul-1983, s. 57-70; Akdemir, Doç. Dr. Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümelere (Eleştirel bir yaklaşım)*, akid Yayıncılık, Ankara-1989, s. 12-24; Kılıç, Doç. Dr. Sâdık, *Mitoloji, Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*, Nil Yay. İzmir-1993, s.121-160; Ersöz, Doç. Dr. İsmet, *Kur'ân-ı Kerim'in indirilişi ve Bugüne Gelişi*, (Basılmamış kitap), Konya-1993, s. 1-146.

23. Bkz. 15. Hicr:9; 75. Kıyame; 17-19.

24. 5. Maide: 44.

25. Bkz. Mehrân, a.g.e. I. 5-6; Ateş, Prof. Dr. Süleyman, *Kur'ân-ı Kerim'in yüce Meâlî ve Çağdaş Tefsiri*, A.Ü. İ.F. Y. Ankara-1982, s.12.

26. Bkz. Mehrân, a.g.e. I. 6.

lığın elinde Allah'tan indiği gibi muhafaza edilen Kur'ân-ı Kerim'den başka ikinci bir ilâhî kitap bulunmamaktadır.

Allah'tan indirildiği şekliyle korunması konusunda kutsal kitaplar arasında görülen bu ayırımında saklı olan sır; şüphesiz Kur'ân'ın dışındaki kutsal kitaplar belli bir zaman diliminde geçerli olmak üzere gönderilmişken, Kur'ân-ı Kerim'in ise kendisinden önce gönderilmiş bütün ilâhî kitapları doğrulayıcı, onları kollayıp gözetici ve tamamlayıcı olarak Kıyamet'e kadar geçerli olmak üzere indirilmiş olmasıdır.²⁶ ki, Kur'ân söz konusu gerçeğe birçok yerde açıkça işaret etmektedir.²⁷ Bu husus da muhakkak ki, Kur'ân-ı Kerim'in belli bir kavim veya belli bir zamana değil de Kıyamet'e dek bütün insanlık için gönderilen evrensel mahiyette ilâhî bir kitap olduğunun açık bir kanıtıdır.²⁸

Hâtemu'l-Enbiya'nın (s.a.v.) yaşayan mucizesi olan Kur'ân-ı Kerim, farklı zamanlarda ve farklı toplumlar içinde gönderilen bütün peygamberler eliyle insanlığa tebliğ edilen kitapların, suhupların özünü, esasını bünyesinde toplamıştır. Hatta bir anlamda denilebilir ki, bütün geçmiş peygamberler ve Allah Te'âlâ tarafından insanlığa tebliğ etmek üzere kendilerine verilen suhuf ve kitaplar semâvî Kur'ân Ağacı'nın kökleri hükmündedirler.

Uluhiyet semasından insanlığa nüzûl eden ilâhî vahyin en son mahsûlü Kur'ân-ı Kerim nasıl ki Allah'ın Kelam sıfatından sudur eden, harf, kelime ve cümlelerle yazılan lafız ve manadan müteşekkil ve insanlar tarafından okunması gereken Allah'ın bir kitabıdır. Aynı şekilde bu kitap onu yazan ve gönderen zatı tanıtmakta, kendilerine gönderdiği ins ve cinden arzularının ne olduğunu, nasıl hareket etmeleri gerektiğini, sergileyecekleri müspet ve menfi tavırlarına göre akıbetlerinin ne olacağını öğretip göstermektedir. Aynı şekilde yine bu Kur'ân perspektifiyle âleme, kâinata bakıldığı zaman onun da, adeta maddî harflerle, cisimlerle, tek tek varlıklarla yazılmış ve yazanı tanıtan, onun sayısız isim ve sıfatlarını varlık aleminin yaratılış hikmet ve gayesini gerçek akıl sahibi olanlara anlatıp gösteren, Allah'ın İrade, Kudret ve Tekvin sıfatlarından sudûr etmiş büyük bir kitap, büyük bir Kur'ân olduğunu anlamamak mümkün değildir.

Zaten Kur'ân-ı Kerim, içindeki herbir cümlesine âyet derken, temel gayesi olan Tevhid istikametinde kâinattan ve içindeki varlıklardan, hadi-

27. Bkz. Örnek için; 2. Bakara: 41, 89, 91, 101, 3. Âl-i İmrân: 3, 39, 50, 81; 5. Maide: 46-48; 6. En'âm: 92; 12. Yûsuf: 111 ve diğerleri.

28. Kur'ân-ı Kerim'in dolayısıyla İslâm'ın Evrenselliği Konusunda bkz. Ateş, Prof. Dr. Süleyman, *Kur'ân-ı Kerim'in Evrensel Mesajına Çağrı*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul-1990, s. 5-10; Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümelere*, s. 24-30; Şengül, Dr. İdris, *Kur'âni Çerçeve İslâm'ın Evrensellik Boyutu*; Diyanet İlimi Dergi, Cilt: 30, Sayı:2, Nisan, Mayıs Haziran-1994, s. 39-56.

selerden bahsederken, bunların herbiri için de ayet ifadesini kullanmaktadır. Hatta gayet açık ve net olarak "Kelimatullah=Allah'ın kelimeleri, sözleri" tabirini kullanmaktadır.²⁹

Tabiatıyla akıllı, şuurlu ve dolayısıyla sorumlu bir varlık olarak insan bu her iki kitabı ve Kâinat Kitab'ı içindeki en şerefli konumuyla kendisini de okumak, anlamak durumundadır. Çünkü işaret edilen her iki kitabın müellifi olan yüce Allah, Kelâm sıfatının eseri olan "Kur'ân" kitabının ilk ayetinde herhangi bir tahsis yapmadan kendisini akıl, ilim ve beyan (ifade etme, konuşma, okuma) özelliğiyle, kalemle yazı yazmayı öğretmekle diğer varlıklardan ayırdığını belirttiği³⁰ insandan okumayı istemektedir.³¹ Ancak burada önemli bir nokta var ki, insan kendisinden istenilen bu okumayı gerçekleştirirken kendi cüzî ve sınırlı bilgisine güvenerek değil de, gerçeği, mutlak hakikati yakalayabilmesi için yine mutlak varlığın yani Allah'ın muhît ilminin, ilâhî bilginin ışığında okuması gerekmektedir. En son ümmet için bu ilâhî bilginin menbâı da şüphesiz ilâhî vahiy kaynağından insanlığa sunulan Kur'ân-ı Kerim'dir.

O halde Kur'ân-ı Kerim kâinat kitabının içindeki Allah'ın âyetleri, kelimeleri, sözleri durumunda olan bütün varlıkları anahatlarıyla tarif eden, bunların nasıl okunup anlaşılması gerektiğini gösterip açıklayan ilâhî bir kitap ve bir hidayet rehberidir. Bu kitabı talim edip ders veren muallimi de şüphesiz insanlığa O'nu tebliğ etmekle görevlendirilen ilâhî elçilerin en sonuncusu ve en seçkini Hz. Peygamber'dir. (s.a.v.) O'nun da hocası Kur'ân'ın "şerefli, melekler arasında itaat edilen, pek kuvvetli, saygın, vahyi peygamberlere ulaştırmada son derece güvenilir, emin" diye vafettiği³². Rûhu'l-Kudus Rûhu'l-Emin veya sadece Rûh diye de isimlendirdiği³³ Cebrâil (a.s)'dir. Nihayet Cebrâil (a.s.)'in da ilâhî vahyi aldığı yegâne merci yüce Allah'tır (c.c.)'dir. Bu durumda anlaşılıyor ki, insan Kur'ân-ı Kerim'i önce muallimi olan Hz. Peygamber'den ve bizzat Kur'ân'ın kendi izah ve açıklamalarından öğrenip ders alacak, sonra da Kur'ân Kitab'ı ışığında Kâinat Kitab'ını ve özellikle içindeki en mümtaz bir âyeti durumunda olan kendisini de okuyup anlaması gerekmektedir. Neticede de âyetteki bütün zamanları kuşatan derinlikte, son derece veciz ve beliğ olan, "Biz onlara âfâkta (dış alemde) ve kendi benliklerinde âyetlerimiz öyle göstereceğiz ki, O Kur'ân'ın (veya Tevhid'in) gerçek olduğu onlara iyice belli olsun..."³⁴ mealindeki ifadelere uygun olarak Kur'ân gerçeğini O'nun hak olduğunu ve O'nun temel davası olan Tevhid inancı-

29. Bkz. 18. Kehf: 109; 31. Lokmân: 27.

30. Bkz. 2. Bakara: 31; 55. Rahman: 1-4; 96. 'Alak:4-5.

31. 96. 'Alak:1.

32. Bkz. 81, Tekvir: 19-21.

33. Bkz. 2. Bakara: 353; 5. Maide: 110; 16. Nahl:2, 102; 26. Şu'ârâ: 193; 70, Me'âric: 4; 78. Mebe': 38:97, Kadr:4.

34. 41. Fussilet: 53.

nın hakikat olduğunu iyice anlasın. Bu konuda herhangi bir tereddüt veya şüphesi kalmasın.

İnsanoğlu varacağı böyle bir sonuçla da her iki kitabın müellifine karşı, konumuyla mütenasip olacak bir tavrı, kulluğu sergileyerek, O'nun rızasını alacak, karşılığında da O'nun sonsuz zenginlik ve rahmet bahçelerinde bir daha sonu gelmeyecek ikramlarına kavuşacaktır.

Allah'ın (c.c) iki kitabı ve bunlara karşı insanın konumu ile ilgili açıklamaların bir özeti olarak diyebiliriz ki, bu âlem içindeki konumu itibariyle insana yaraşan "İnsan= Kâinat Kitabı= Kur'ân-ı Kerîm=Tevhid Gerçeği" formülünü çok net bir şekilde kavramaktır. Gerçekten akl-ı selimle konu ele alınıp tefekkür edilir, tahkik edilirse görülecektir ki, formüldeki ilk üç unsur olan İnsan, Kâinat ve Kur'ân gerçeklerinin herbiri kâinatta en yüksek hakikat olan Tevhid'i netice verdiğini herkes görecek-tir. İnanmasa da söz konusu gerçeğe teslim olacaktır.

Her peygambere, muhataplarına davalarının doğruluğunu ispat etmek için çeşitli mucizeler verilmiştir.³⁵ Hz. Peygamber'e de (s.a.v.) birçok mucizelerinin yanında en büyük mucize olarak Kur'ân-ı Kerim vahyedilmiştir.³⁶

Ebu Bekr el-Bakillâni'nin ifade ettiği gibi "Peygamberliği Kur'ân'ın dışında birçok mucizelerle teyid ve tasdik edilmiş olsa bile, Hz. Peygamber'in nübüvveti birinci derecede bu "Kur'ân Mucizesi" üzerine bina edilmiştir.³⁷ İmam Maverdi'nin "Kur'ân Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kendisiyle peygamberliğine dvet ettiği ve risaletinin birden insanlık ufkunda paylayıp duyulduğu ilk mucizesidir. Allah Te'âlâ Hz. Peygamber'i Kur'ân mucizesiyle bütün peygamberlerinden ayırmıştır."³⁸ sözü de aynı gerçeğin değişik bir ifadesidir.

Hz. Peygamber'in en büyük ve sürekli mucizesi Kur'ân-ı Kerim'in kelam ve beyan sahasında olması, hem insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli iki fitrî özellik olan akıl ve beyan sahibi olmalarına, hem de daha önceki peygamberler için de aynı olan ve değişmeyen ilâhi hikmete, Sünnetullah'a da uygun düşmektedir.

35. Cerraoglu, Tefsir Usûlü, s. 162.

36. Bkz. Ankebût: 51; *Buhari*, Kitâb-u Fedaili'l-Kur'ân, 1; Abdül-Bâkî, Muhammed Fuad, *el-Lülü' Ve'l-Mercan fî ma İtefaka Aleyhi's-Seyhân*, El-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, Kitabu'l-İman, 93, I. 30; Cerraoglu, Tefsir Usûlü, s. 162; es-Sebbağ, Dr. Muhammed b. Lütfî, *Lemehât fî 'Ulumi'l-Kur'ân ve İtticahâtü't-Tefsir*, el-Mektebu'l-İslâmî, 2. baskı, Beyrut-1986, s. 80

37. el-Bakillâni, İmam Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, *İ'câzu'l-Kur'ân*, I. baskı, Beyrut-1986, s.31.

38. Maverdi, İmam Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (V. 450 H.) *A'lâmu'n-Nubuvve*, Tahkik: Muhammed el-Mu'tasım billah el-Buğdâdî, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, i. baskı, Beyrut-1987, s. 97.

Gerçekten peygamberler tarihine şöyle bir göz atacak olursak her peygambere Allah'ın insanlara elçisi olduğunu ispat için verilen mucizeler ekseriyetle gönderildikleri asrın durumuna göre ve o asırda insanların yaygın ve revaçta olan sahalarda olmuştur.³⁹ Bundandır ki, sihirbazlığın yaygın olduğu bir asırda peygamber olarak gönderilen Hz. Mûsâ'ya (a.s.), görenleri ve karşısındaki sihirbazları bile dehşete düşürecek şekilde Âsasının canlı bir yılanı dönüşmesi, sihirbazların sihirlerini yutması ve aynı asayı denize vurunca denizin ikiye ayrılıp yol olması, elini koynuna sokup çıkardığında elinin ışık vermesi, parlaması gibi ve benzeri mucizeler verilmiştir.⁴⁰ Hz. İsa (a.s.)'ın peygamber olarak geldiği asırda "Tıb" yaygın ve revaçta olduğundan önemli mucizeleri yine bu sahada olmuştur. Bazı çaresiz hastalıkları tedavi etmesi ve ölüleri geçici olarak diriltmesi gibi...⁴¹ Aynı şekilde Hz. Peygamber de Arapların belâğat ve fesahat yönünden zirvede oldukları bir zamanda peygamber olarak gönderildiğinden, Allah Te'âlâ böyle bir ortam ve zeminde O'na da, önünden ve arkasından hiçbir surette bâtilin yaşanmadığı,⁴² ins ve cinnin benzerini getirmekten aciz kaldığı Kelâm ve Beyan mucizesi olan Kur'ân-ı Kerîm'i indirmiştir.⁴³ Her millete peygamberi vasıtasıyla; anlayışları akfî seviyeleri ve kültürlerine göre mucizeler gösterilmiştir.⁴⁴

Gerçekten Kur'ân'ın insanlığa indirildiği dönemde Arap toplumunda edebiyat, söz söyleme sanatı en parlak devrini yaşıyordu. O günün arabî şiire, fasih söze son derece önem veriyordu. İçtimaî hayatta en yüksek mevki herşeyden önce şair almaktaydı. Şiire verdikleri değer ve kutsallık sebebiyle yapılan yarışmalarda birinci gelenlere mükâfatlar verilir, Şiirleri de Kâ'be duvarlarına asılarak şaheser payesi ile halka takdim edilmekteydi. Kâ'be'ye asılan bu şiirlere "Mu'allaka" deniliyordu ki, en meşhurları olan yedi şiir "Mu'allaka-i Seb'a" (Kâ'beye asılan yedi şiir, yedi askı) adıyla şöhret bulanıydı. En imtiyazlı iftihar vesileleri; şiir, şair ve edebiyattı. Kısacası o dönemin arap toplumunda edebiyat ve belâğatın altın çağının yaşandığına en bariz delil şüphesiz tarihin tescil ettiği meşhur şair ve hatipleridir.⁴⁵

39. Maverdi, s. 97, Ayrıca bkz. Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, s. 162; Ebu Zehra, Muhammed, *Muhadarât fi'n-Nasrâniyye*, Neşr: Dâru'l-ifta, Riyad-H. 1404, s. 25-26.

40. Bkz. 7. A'râf: 107, 108, 117; 26. Şu'ârâ: 32-33, 44-45, 63; 27. Neml: 10, 12, 28. Kasas: 31-32.

41. 3. Al-i İmrân: 49; 5. Maide: 110.

42. 41. Fussilet: 42.

43. Bkz. Bakillâni, s. 31; Maverdî, s. 97-98; Muhadarât, s. 26.

44. Maverdî, s. 98.

45. Bkz. bu konuda geniş bilgi için, Şedîd, Muhammed, *Menhecû'l-Kıssa fi'l-Kur'ân*, I. baskı, Suud-i Arabistan- 1984, s. 5; K.K. ve Kur'ân ilimlerine Giriş, s. 172-173; Şeyh Emîn, Dr. Bekrî, *et-Ta'bîru'l-Feniyyu fi'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, 4. baskı, Beyrut-1980, s. 145; Cerrahoğlu, Prof. Dr. İsmail, *Kur'ân-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır, Nasıl Anladılar, Nasıl Anlıyoruz, Nasıl Anlamalıyız?* Diyanet Dergisi, Ekim-Kasım-Aralık 1991, Cilt s. 27, Sayı:4, s. 34-36.

İşte böyle bir ortamda nazil olan Kur-ân-ı Kerîm arapları şaşkına düşürmüş, dehşete kapılmalarına sebep olmuştu. Aslında o sıralarda belağatın zirvesine ulaşan araplar Kur'ân'ın edebiyat ve belağat yönündeki parlaklığını, mucizeliğini anlamakta bir zorluk çekmemişlerdir. Fakat onları şaşırtan şey; kırk yaşına kadar okuma yazma bilmeyen, şiir ve nesirle uğraşmayan, çok iyi tanıdıkları ümmî bir Zât'tan böyle insanüstü edebî parlaklığa sahip Kur'ân âyetlerinin suduru olmuştur. Onları asıl büyüleyen husus işte budur. Bir kısmı Kur'ân'ın şaşırtıcı ve büyüleyiciyi özelliği, lafız ve manadaki mucizeliği karşısında iman ederken, bir kısmı da sihirdir diyerek çeşitli sebeplerle ilâhî vahiy Kur'ân'ı kabule yanaşmamışlar, kaçmışlardır.⁴⁶ Fakat her iki grubun ittifak ettiği nokta, Kur'ân'ın büyüleyici i'cazını kabul etmeleridir.⁴⁷ İşte bu hakikat karşısında, Velîd, Lebîd, A'sa ve Ka'b b. Züheyr gibi belağat üstatları, Kur'ân'ı her yönü ile takdir etmişler, kandilerini sihirleyen bu üslûp karşısında "Yedi Askı" adıyla Kâ'be'nin duvarlarına asılan, İmru'l-Kays, Tarafa b. 'Abd, Kâ'b b. Züheyr, 'Amr b. Kulsüm gibi burcuna erişilemeyen şairlerin şiirleri, Kur'ân'la mukayese edildiğinde, kuvvetli elektrik ampulleri karşısında duran mum ışığı mesabesinde kalmış ve utanma duygusu ile yerlerinden indirilmişti.⁴⁸

Hız. Ömer (r.a.) bir rivayette; "Kur'ân'ı işittiğimde kalbim O'na karşı yumuşadı, ağladım ve böylece İslâm Nûr'u kalbime düşmüştü". Başka bir rivayete göre de; "Bu söz ne güzel bir söz ve ne yüce bir kelimedir."⁴⁹ demiştir. Hız. Peygamber'i öldürmeye giderken Kur'ân'ı dinlemesiyle müslüman olmuştur.

Velîd b. Muğire de; "Allah'a yemin olsun ki, O'nda bir tatlılık, O'nda bir güzellik ve incelik vardır. Şüphesiz Kur'ân bütün sözlerin üstündedir. Onun üstüne çıkacak bir söz yoktur." dediği halde bir müddet düşündükten sonra kibir ve inadından vazgeçmeyerek "O çok tesirli sihir-den başka bir şey değildir. Görmüyormusunuz? Kişi ile ailesinin, çocuklarının ve kabilesinin arasını ayırıyor."⁵⁰ diyerek Kur'ân'ı Kabule yanaşmamış, seytânî bir takdirle küfürde ısrar etmiştir.⁵¹ Bunlardan başka; Kur'ân'ı dinleyen Ümeyye b. Halef'in yerden bir avuç toprak alarak onu alnına götürmesi, nasihatta bulunmak üzere Hız. Peygamber'e geldiğinde kendisine okunan Fussilet suresinin ilk âyetleri karşısında 'Utbe b. Rebi'a'nın dehşet ve hayrette kalarak kendisini bekleyenlere söylediği

46. Bkz. Kutup, Seyyid, *et-Tasviru'l-Fenniyyu fi'l-Kur'ân*, Dârü's-Şurûk, 8. baskı, Kahire-1983, s. 11-13, 25.

47. Bkz. İbn-u Hişam, I. 366-375.

48. Cerrahoğlu, a.g. m. s. 36-37.

49. Bkz. *et-Tasvir*, s. 25; *et-Ta'bîr*, s. 146.

50. İbn-u Hişam, I. 289; *et-Tasvir*, s. 25; Menhec, s. 6-7.

51. Bkz. 74. Müdesir: 18-25.

sözler⁵² v.b. daha birçok olaylar Kur'ân'ın mucizeliğinin en açık göstergeleridir.

Kur'ân'ın mucize oluşunun, insanüstü bir mahiyet taşıdığına diğer önemli bir delili de; Kur'ân ısrarla kendisine karşı çıkanlara meydan okuduğu halde⁵³ 14 asırdır, belâğat üstatları olan Kur'ân'ın ilk muhatapları dahil herhangi bir muarazaya güç yetirememeleridir. Ne Kur'ân'a benzer bir kitap, ne benzer on sûre, ne de benzer tek bir sûre getirebilmişlerdir. Hiçbir zaman da getiremeyeceklerine dair Kur'ân peşinen hükmünü açıklamıştır.⁵⁴ Çünkü Kur'ân taklidi mümkün olmayan ilâhî bir kelâmdır. İlâhî kelama beşerin bir nazire yapması imkansızdır.

Kur'ân'ın mucizeliği ile ilgili bir başka önemli nokta da Kur'ân'ın lafız ve ibareleri arkasında etkileyici bir rûh ve kuvvetin varlığının hissedilmesidir. İnsanın yaratılışında mevcut rûhun kuvveti gibi bu ilâhî rûh ve kuvvetin hakikatini tam olarak anlamasak bile eserlerini hissetmek mümkündür.⁵⁵ Kur'ân lafızları arasında hissedilen bu rûhun mahiyeti ile insanın fitratı arasında tam bir uyum vardır. Nasıl ki, gözle ışık, sesle kulak, hava ile teneffüs cihazları arasında ve benzer nesnelere bir uyum söz konusudur. Kur'ân'la insan fitratı, özü arasındaki uygunluk da tabîî bir gerçektir. Kur'ân-ı Kerim'le insan rûhu, O'nun üslûbu ile insanın yaratılışı arasındaki tevafuk sırrı sebebiyledir ki, Kur'ân insan Rûh'unda derin tesir bırakmakta; kalp, akıl ve vicdanı etkilemektedir.⁵⁶ Çünkü Kur'ân mucizesi insanı yaratan Allah'ın kelamıdır. Kur'ân lafızları arasında hissedilen bu rûha, bu rûhun kuvvetine Kur'ân-ı Kerim'de de işaret edilmektedir.⁵⁷ Bu rûh sebebiyledir ki, Kur'ân'ı dinleyen veya okuyan müslim veya gayr-i müslim fertlerin herbirisi etkilenmiş inansa da inanmasa da hayranlıklarını ifade etmekten kendilerini alamamışlardır. Bu gerçeğin en canlı misalini bizzat Kur'ân'ın henüz yeni nazil olduğu sıralarda ilâhî davete karşı koyma görevini üstlenenlerin başında gelen meşhur Kureyş liderlerinden Ebû Süfyan b. Harb, Ebû Cehl b. Hişam ve Ahnes b. Şerik (veya Şureyk) gibilerinin geceleri gizlice Resulullah'ı Kur'ân okurken dinlemeleri için evinin etrafında mevzilenmeleri hadisesidir. Üstelik aynı hâdise birkaç kere vuku bulmuştur.⁵⁸

Şüphesiz insanlara indirilmesi sebebiyle Kur'ân'ın hitaplarında muhatapların durumu, seviyesi gözetildiği gibi Allah'ın kelamı oluşu hase-

52. Bkz. tafsilat için, İbn-u Hişam, I. 294; VI. 177; Cerrahoğlu, a.g.m. s. 37; Cerrahoğlu, Prof. Dr. İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'den Öğütler*, Diyanet Yay. Ankara-1991, s. 43.

53. Bkz. 2. Bakara: 23-24; 17. İsrâ: 88; 11. Hûd: 13-14.

54. 2. Bakara 23-24.

55. Menhec, s. 10.

56. Menhec, s. 10.

57. Bkz. 16. Nahl: 2;40. Gâfir (Mü'min): 15; 42, Şûra: 52.

58. İbn-u Hişam, I. 337; Menhec; s. 7; Bir rivayete göre bu isimler Velid b. Muğire, Ahnes b. Kays ve Ebu Cehl b. Hişam şeklindedir. (Bkz. Cerrahoğlu. c.g.m. a.y.)

biyle de beŐerüstü bir üslup ve ifade kullanılmıŐtır. Büyük bir âlimin çocuklarla konuŐurken hem onların anlayabileceği, hem de en güzel bir üslup kullanılması keyfiyeti bu gerçeği anlamamıza yeterli bir misaldir. Dolayısıyla Kur'ân'da en üstün üslup Őekilleri kullanılmasıyla birlikte herbir üslup ve ifadede aynı seviyeyi aramak da hatalı olacaktır. Muhatapların duygu ve anlayıŐlarına, farklı ilmî seviyelerine uygun olarak yapılan hitap ve ifadede konuŐanın bütün özelliklerini aramak ve onun gerçek seviyesini görmeye çalıŐmak büyük hatalara ve saplantılara götüreceği de unutulmamalıdır.